

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

Η πανεπιστημιακή εκκαθάριση του 1918
Η Έκθεση Δ. Γληνού

Ιωάννινα 2024

© Χαράλαμπος Νούτσος

Γλυκήδων 17, 45221 Ιωάννινα

e-mail: cnoutsos@uoi.gr

Δεν πρόκειται εδώ, εισαγωγικά, να επαναλάβω μάλλον γνωστά πράγματα για τα γεγονότα που επέτρεψαν στην επαναστατική κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (1916) να εγκατασταθεί στην Αθήνα στα μέσα Ιουνίου 1917. Θα περιοριστώ να τονίσω επιγραμματικά πως ο Βενιζέλος, ως πρωθυπουργός, θα επαναφέρει τη λειτουργία της Βουλής, με τη σύνθεση που είχε προκύψει από τις εκλογές του Ιουνίου 1915, και θα επιδιώξει εκτεταμένες εκκαθαρίσεις αντιφρονούντων φιλοβασιλικών στελεχών στους μηχανισμούς του κράτους. Από αυτές θα παρουσιάσω και θ' αναλύσω μόνο την ομόλογη πρακτική για το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

I

Από τη σχετικά πρόσφατη βιβλιογραφία γνωρίζουμε πως η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου το 1918 συνδέεται άμεσα με το όνομα του Δημήτρη Γληνού: «Η θέση του Γληνού στο Υπουργείο [Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως] (γενικός γραμματέας και πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου) τον έφερε να χειριστεί τα λεπτά και δύσκολα προβλήματα της εκκαθάρισης του Πανεπιστημίου από τα συντηρητικά-αντιβενιζελικά στοιχεία (η τελική εισηγητική έκθεση είναι γραμμένη από τον ίδιο) και των σχέσεων Εκκλησίας και Κράτους».¹

Αυτή η γενικόλογη έμμεση υπεραξίωση από τον Ηλιού της «θέσης του Γληνού στο Υπουργείο» εμπεριέχει ένα λάθος και κάποιες ασάφειες. Το λάθος: Ο Γληνός δε χειρίστηκε το ζήτημα των «σχέσεων Εκκλησίας και Κράτους». Γνωρίζουμε, αντίθετα, πως ο Βενιζέλος θα δώσει εντολή στον τότε αρμόδιο Υπουργό Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Δημ. Δίγκα να ρυθμίσει νομοθετικά και να επιβλέψει τις εκκαθαρίσεις φιλοβασιλικών-αντιβενιζελικών μητροπο-

1. Φίλιππος Ηλιού, «Εισαγωγικό σημείωμα», στο Δημήτρης Γληνός Άπαντα, τόμ. Α', 1898-1910, Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σελ. ιη.

λιτών και επισκόπων στο χώρο της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος. Δεν πρόκειται να υπεισέλθω εδώ στην ανάλυση αυτού του βενιζελικού εγχειρήματος.² Οι ασάφειες: Ποιος έδωσε εντολή στο Γληνό να χειριστεί το πρόβλημα της εκκαθάρισης του Πανεπιστημίου; Ο αρμόδιος υπουργός Δίγκας ή ο ίδιος ο Βενιζέλος; Σε ποιον από τους δυο υπέβαλε ο Γληνός την Έκθεσή του; Υπήρξε άραγε κάποιο προσχέδιο (και ποιος το συνέταξε) πριν από τη σύνταξη του κειμένου της «τελικής» Έκθεσης από το Γληνό; Ποιος ήταν ο ακριβής τίτλος της και ποια ημερομηνία έφερε; Το κείμενο της τελικής Έκθεσης έφερε το όνομα, την ιδιότητα και την υπογραφή του Γληνού;

Πριν απαντήσω σ' αυτά τα προκαταρκτικά – διαδικαστικού τύπου ερωτήματα, θα τονίσω προκαταβολικά πως μόνο η προσεκτική μελέτη του ίδιου του κειμένου της Έκθεσης Γληνού οδηγεί σε σαφείς και έγκυρες απαντήσεις τους. Εάν, αντίθετα, περιοριστούμε στις πληροφορίες του Ηλιού και θελήσουμε να τις ελέγξουμε με την προσφυγή σε όσα κατασκευάζουν και παραδίδουν οι εφημερίδες της εποχής (1917-1918), κινδυνεύουμε να υιοθετήσουμε και νέες ανυπόστατες εκδοχές για το χαρακτήρα και το περιεχόμενο της Έκθεσης: πως τάχα «προς τα τέλη Νοεμβρίου του 1917 ολοκληρώνονται οι ανακρίσεις κατά των Καθηγητών του Πανεπιστημίου» και πως «την εισηγητική έκθεση, που περιλαμβάνει το πόρισμα των ανακρίσεων αυτών, συντάσσει και υποβάλλει ο Δ. Γληνός στον υπουργό Παιδείας, Δ. Δίγκα...».³

Το κείμενο της Έκθεσης Γληνού, προφανώς για λόγους τακτικής, δε διέρρευσε και ούτε δημοσιεύτηκε σε εφημερίδες κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων. Ούτε βέβαια αργότερα έως τις βουλευτικές εκλο-

2. Βλ. Γιώργος Αναστασιάδης – Ευάγγελος Χεχίμογλου, *Διμήτριος Γ. Δίγκας (1876-1974). Η ζωή και το έργο του πρώτου Μακεδόνα Υπουργού*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 126-146 και Θεοδόσης Αθ. Τσιρώνης, *Εκκλησία πολιτευομένη. Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1913-1941)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 106 και εξής.

3. Όλα αυτά υιοθετούνται στο χρήσιμο κατά τα άλλα βιβλίο της Περσεφόνης Α. Σιμενή, *Μεταρρύθμιση και αντίδραση. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών απέναντι στις εκπαιδευτικές αλλαγές (1899-1926)*, Gutenberg, Αθήνα 2008, σελ. 209-210. Η συγγραφέας δε συμβουλευτήκε το κείμενο της Έκθεσης Γληνού –πιθανότατα δε γνώριζε πού υπήρχε– και αρκέστηκε να γράψει πως «την πληροφορία για τη σύνταξη της

γές του 1920, μόλο που υπήρξε το βασικό υπομόχλιο για την εκκαθάριση-απόλυση συντηρητικών-φιλοβασιλικών καθηγητών του Πανεπιστημίου. Μόνο μετά την πολιτική αλλαγή –ήττα του Ελευθ. Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920– δημοσιεύτηκε σε συνέχειες και με αλλαγμένα, όπως θα δούμε, τη δομή του χειμένου, στην αθηναϊκή εφημερίδα *Η Απογευματινή Πρωτεύουσα*, του Άριστου Καμπάνη, το Δεκέμβριο του 1921.⁴

Χάρη στο βιβλίο του Γ. Γάτου, γνωρίζουμε πως ο Γληνός σ' ένα από τα γράμματά του προς το Δελμούζο –ήταν τότε στη Γερμανία– του γράφει: «[...] άκουσε μίαν άλλη ιστορία [...]. Θά θελαν εδώ να κάνουν εκκαθάριση στο Πανεπιστήμιο. Νέα πάλι εκκαθάριση. Μια καλή μέρα αρχίζει η *Πρωτεύουσα* να δημοσιεύη την έκθεσή μου όταν ήμουν γενικός γρ[αμματέας] για την εκκαθάριση του 1918. Είχαν βρη το ίδιο το αντίτυπο του Βεν[ιζέλου] στο πολιτικό του γραφείο. Καταλαβαίνεις τι έγινε. Την άλλη μέρα με απέφευγαν όλοι οι ενδιαφερόμενοι. Πυκνώθηκε γύρω μου η ατμόσφαιρα του μίσους. Μεταξύ άλλων ένας από τους θυμωμένους ήταν ο κ. Δ. Αιγινήτης, γιατί; γιατί δεν τον παίνεσα και β' γιατί τον ανέφερα ως πηγή των πληροφοριών μου [...]».⁵

τελικής εισηγητικής έκθεσης από τον Δημήτρη Γληνό, παίρνουμε και από το εισαγωγικό σημείωμα του Φίλιππου Ηλιού...». Στο ίδιο, σελ. 210, σημ. 1239. Αυτές τις πληροφορίες της Σιμενή υιοθετούν οι Κώστας Γαβρόγλου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Χάιδω Μπάρκουλα στο βιβλίο τους, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του (1837-1937)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σελ. 208.

4. Οφείλω αυτή την πληροφορία στο Γιώργο Γάτο, που, αναδημοσιεύοντας το 2003 τα 41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο, επεσήμανε και τον τίτλο της εφημερίδας και τη συγκεκριμένη ημερομηνία της δημοσίευσης. Βλ. Γιώργος Γάτος, *Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. 41 γράμματα του Γληνού στο Δελμούζο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 134, σημ. 13.

5. Γιώργος Γάτος, *ό.π.*, σελ. 132. Στη συνέχεια του γράμματος (15-1-1922), που δε μ' ενδιαφέρει εδώ, ο Γληνός εξιστορεί στο Δελμούζο τα προσκόμματα που επιχείρησε να βάλει τότε στο έργο του ο Αιγινήτης. Εάν, λοιπόν, ορισμένοι νεόκοποι ιστορικοί της εκπαίδευσης αφιέρωναν περισσότερο χρόνο στη μελέτη μιας κάπως παλαιότερης ερευνητικής συγκομιδής για τη δράση του Γληνού, θα γνώριζαν από το βιβλίο του Γάτου το έντυπο και την ημερομηνία δημοσίευσης της έκθεσης Γληνού και δε θα παρέπεμπαν τους αναγνώστες τους μόνο στο ομώνυμο Ίδρυμα, όπου αποκινείται δύο αντίγραφα της δακτυλόγραφης Έκθεσης Γληνού...

Μόλο που το γεγονός της τότε δημοσίευσής της σχετίζεται έμμεσα με το θέμα της παρούσας μελέτης μου, θα διατυπώσω εδώ σύντομα ορισμένα ερωτήματα: Πώς και πότε η Έκθεση Γληνού έφτασε στα χέρια του τότε διευθυντή της εφημερίδας, γνωστού δημοσιογράφου-λογοτέχνη Άριστου Καμπάνη; Γνωρίζουμε πως ο Καμπάνης, θιασώτης της πολιτικής του Δ. Γούναρη και φιλοβασιλικός, ήταν ωστόσο γνωστός δημοτικιστής, είχε εγκωμιάσει δημόσια το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά* και είχε πρώτος ποικιλότροπα επικρίνει την απόπειρα Χατζιδάκι να υπονομεύσει, με τη «γλωσσοσύνοδο» του στο μητροπολιτικό μέγαρο Αθηνών, τη γλωσσο-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-1920.⁶ Γνωρίζουμε επιπλέον πως ο Καμπάνης είχε εκλεγεί μέλος της νέας δεκαπενταμελούς Διοικητικής Επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου, στις 5-2-1921, όταν ο Γληνός επιδίωξε, μέσα σε αντίξοες πολιτικές συνθήκες, να αναδιοργανώσει το σωματείο, έστω και με πολιτικά ετερόκλητες φιλοδημοτικιστικές δυνάμεις.⁷ Με βάση, λοιπόν, την επίσημη πια συνεργασία του Καμπάνη με το Γληνό το 1921 είναι εύλογο να αναρωτηθούμε εάν ο πρώτος είχε ενημερώσει το δεύτερο για την προοπτική δημοσίευσης της Έκθεσης κι αν ο Γληνός συμφώνησε σιωπηρά για μια τέτοια ενέργεια –στο γράμμα του προς το Δελμούζο δε διαφαίνεται κάτι τέτοιο (εκτός κι αν υπήρξε για κάποιο λόγο εσκεμμένη απόκρυψη εκ μέρους του Γληνού)– ή ο Καμπάνης πήρε την πρωτοβουλία της δημοσίευσης, επειδή διαφώνησε με τον υπουργό Παιδείας Θ. Ζαΐμη για την εκπαιδευτική και πολιτική σκοπιμότητα νέων, ρεβανσιστικών εκκαθαρίσεων στο Πανεπιστήμιο.⁸

6. Για τη λεγόμενη «γλωσσοσύνοδο» και την καταλυτική κριτική του Καμπάνη, βλ. την εργασία μου, «Η ‘γλωσσοσύνοδος’ στη Μητρόπολη (1919). Μια απόπειρα υπονόμησης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917», στο *Ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της εκπαίδευσης, Τιμητικός τόμος στη μνήμη του καθηγητή Σπύρου Ράση*, επιμέλεια Γιώργος Γρόλλιος – Χρήστος Τζήκας, Παπαζήσης, Αθήνα 2018, σελ. 59-86.

7. Βλ. *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τόμ. 9 (1921), σελ. 347, όπου τα ονόματα και των άλλων μελών της.

8. Όπως ρητά τονίστηκε σε πρωτοσέλιδο σύντομο σχόλιο της εφημερίδας του, «Νίπτομεν τας χείρας», *Η Απογευματινή Πρωτεύουσα*, 16-12-1921.

II

Είναι βέβαιο πως ο Βενιζέλος έδωσε εντολή στο Γληνό να του υποβάλει αναλυτική Έκθεση για την πανεπιστημιακή εκκαθάριση, όπως συνάγεται από την αρχή του κειμένου του Γληνού: «Κύριε Πρόεδρε, Λαβών παρ' υμών την εντολήν να εξετάσω τα κατά την δράσιν του Πανεπιστημίου κατά την τελευταίαν εθνικήν κρίσιν, έχω την τιμήν να υποβάλω υμίν διά της παρούσης εκθέσεως τα πορίσματα της ερεύνης μου».⁹

Από τις διατυπώσεις και την ορολογία του εν λόγω εισαγωγικού αποσπάσματος της Έκθεσης προκύπτουν σαφέστατα δύο δεδομένα: δεν υπήρξαν ανακρίσεις «κατά καθηγητών του Πανεπιστημίου», όπως έγραψαν ορισμένες εφημερίδες προς το τέλος του 1917, κι ούτε επρόκειτο, συνακόλουθα, για το «πόρισμα των ανακρίσεων». Επρόκειτο, αντίθετα, για τα πορίσματα της έρευνας του Γληνού, που εξέτασε «τα κατά την δράσιν του Πανεπιστημίου κατά την τελευταίαν εθνικήν κρίσιν», δηλ., όπως ρητά σημειώνει αμέσως πιο κάτω ο ίδιος, διά την «έκθεσιν των επί μέρους πορισμάτων δι' έκαστον καθηγητήν του Πανεπιστημίου». Ο Γληνός ερεύνησε τις πρακτικές και τις αντιλήψεις όλων των καθηγητών κι όχι μόνο «των αναμιχθέντων ζωηρώς εις τα γεγονότα του παρελθόντος Νοεμβρίου» [1916], όπως γράφτηκε τότε σε μερίδα του τύπου της εποχής. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η Έκθεση Γληνού αποτελεί, όπως θα δούμε διεξοδικά πιο κάτω, πολύτιμο ιστορικό τεκμήριο για τη συνολική λειτουργία του Πανεπιστημίου την περίοδο του Εθνικού Διχασμού ή, όπως γράφει ο Γληνός, «κατά την τελευταίαν εθνικήν κρίσιν».

Ο Γληνός δεν αποκρύπτει τις δυσκολίες και τα όρια της έρευνάς του, χωρίς ωστόσο να αίρει την αξιοπιστία των πορισμάτων της. «Την ατομικήν δράσιν εκάστου καθηγητού δεν είνε δυνατόν δυστυχώς να περιγράψη τις κατά το πλείστον ειμή διά γενικών χαρακτηρισμών. Διότι εκτός ολίγων εντελώς συγκεκριμένων και αναμφισβητήτων περιπτώσεων, καθ' άς η δράσις εκάστου καθηγητού συνάγεται εξ αντικειμενικών τεκμηρίων [ακολουθούν συγκεκριμένες αναφορές

9. Η Απογευματινή Πρωτεύουσα, 12-12-1921, σελ. 2.

τους], κατά τα άλλα η δράσις αυτών ή εγίνετο εν κρυπτώ και μεταξύ ομοφρόνων ή συνίστατο εις πληθύν καθημερινών συμβαμάτων [...], επί τη βάσει των οποίων εσχηματίσθη μία γενική εντύπωσις περί των ιδεών εκάστου. [...]».¹⁰

Πρόκειται, λοιπόν, για τη διατύπωση μιας γενικής εντύπωσης για τη δράση των καθηγητών, «άνευ λεπτομερειών». «Εάν», βέβαια, συνεχίζει ο Γληνός, «διεξήγγετο τακτική ανάκρισις υπό αρχής περιβεβλημένης τοιαύτην εξουσίαν, ίσως θα ήτο δυνατόν να συλλεγώσι πλείονα και πλέον συγκεκριμένα στοιχεία. Οπωσδήποτε όμως έχω την εντύπωσιν, ότι η γενική κρίσις περί εκάστου των κ. κ. καθηγητών και εξ όσων είχαν υπ' όψει μου στοιχείων συναγομένη είνε ασφαλής και δύναται να χρησιμεύση ως οδηγός διά την εκκαθάρισιν, εάν ήθελεν αποφασισθή τοιαύτη, [...]».¹¹

Τέλος ο Γληνός παραθέτει μια σειρά από γραπτά τεκμήρια («στοιχεία») «πλην μεγάλου πλήθους συνδιαλέξεων [=συζητήσεων], άς έσχον προς πρόσωπα παρακολουθήσαντα τα κατά την δράσιν του Πανεπιστημίου κατά την τελευταίαν περίοδον».¹² Στο κείμενο της Έκθεσης αναγράφονται, όπως θα δούμε πιο κάτω, και γραπτά τεκμήρια και πληροφορίες από ορισμένες «συνδιαλέξεις» προσώπων (όπως π.χ. ο Δ. Αιγινήτης, στον οποίο αναφέρθηκε ο Γληνός στο ανωτέρω γράμμα του προς το Δελμούζο).

Οφείλω εδώ να σημειώσω πως η Έκθεσις περί της μελετωμένης εκκαθαρίσεως του Πανεπιστημίου, Εν Αθήναις τη 24 Δεκεμβρίου 1917 –όπως είναι ο ακριβής τίτλος της– δε φέρει το όνομα και την ιδιότητα του συντάκτη της. Ήταν, ωστόσο, από τότε γνωστό πως ο «[...] Γεν. Γραμματεύς υπέβαλεν επί του ζητήματος τούτου έκθεσιν προς [...] τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως.».¹³

10. Στο ίδιο, 17-12-1921, σ. 2.

11. Στο ίδιο.

12. Στο ίδιο. Εδώ αναγράφονται τα συγκεκριμένα τεκμήρια («στοιχεία»).

13. Βλ. «Η εκκαθάρισις του Πανεπιστημίου», εφημ. Αστήρ Καθημερινή πρωινή εφημερίς των Φιλελευθέρων αρχών, 25-12-1917, σελ. 2. Αυτή η πληροφορία δεν προέχτηκε από τη Σιμενή.

III

Ας δώσω εδώ σε περίληψη το περιεχόμενο των «κεφαλαίων», όπως τα ονομάζει ο Γληνός, του κειμένου της Έκθεσης: Αναπτύσσεται αρχικά ο «ιδεώδης σκοπός του Πανεπιστημίου και η πραγματική αυτού κατάστασις εν σχέσει προς τον σκοπόν του». Στη συνέχεια προτείνονται συγκεκριμένα μέτρα για τη «βελτίωση» της κατάστασής του και ακολουθεί ένα μεγάλο κεφάλαιο για την τελευταία «εθνική» κρίση και τη δράση του Πανεπιστημίου κατά τη διάρκεια της. Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζεται η «ατομική δράσις» των καθηγητών του Πανεπιστημίου κατά σχολή –τακτικών και εκτάκτων– και ταξινομούνται σε τέσσερις κατηγορίες. Τέλος, διατυπώνονται οι προϋποθέσεις («όροι»), με βάση τις οποίες πρέπει να γίνει η πανεπιστημιακή εκκαθάριση.¹⁴

Αυτή η δομή της Έκθεσης αιτιολογείται από το Γληνό ως εξής: «Επειδή η περί απομακρύνσεως καθηγητών του Πανεπιστημίου απόφασις δεν είναι ορθόν να ληφθή κατά την γνώμην μου άνευ γενικωτέρας ανασκοπήσεως και της χρησιμότητος και των αποτελεσμάτων τοιούτου μέτρου επί του ανωτάτου τούτου εκπαιδευτικού ιδρύματος του Ελληνισμού, εθεώρησα ορθόν ομού με την έκθεσιν των επί μέρους πορισμάτων της ερεύνης, δι' έκαστον καθηγητήν του Πανεπιστημίου, να αναπτύξω και τας σκέψεις μου περί των όρων, υφ' ούς είνε δυνατόν να ληφθή η περί εκκαθαρίσεως απόφασις».¹⁵ Ας τις δούμε διεξοδικά.

14. Για λόγους δημοσιογραφικού εντυπωσιασμού, ο Καμπάνης, δημοσιεύοντας σε συνέχειες την Έκθεση, προέταξε το κεφάλαιο για την ατομική δράση των καθηγητών, αλλάζοντας έτσι τη σειρά των κεφαλαίων της. Η δημοσίευσή της (*Η Απογευματινή Πρωτεύουσα*, 7 έως 17-12-1921) συνοδεύτηκε με το χτυπητό τίτλο «Γεννηθήτω Φως!», που παρέπεμπε άμεσα στο ομότιτλο πόνημα του Γ. Χατζιδάκι, τον οποίο ο ίδιος είχε αποκαλέσει το 1919 «ο κακοποιός σοφός».

15. Στο ίδιο, 12-12-1921. Είναι προφανές πως πρόκειται για θεωρητική και πραγματολογική θεμελίωση της αναγκαιότητας για εκκαθάριση του Πανεπιστημίου. Ο Καμπάνης μάλλον δεν κατανόησε το περιεχόμενο και το στόχο αυτής της θεμελίωσης και έσπευσε να γράψει για τον «προτασσόμενον του εν λόγω υπομνήματος [sic] μακρόν και περιέργον πρόλογον.»! Στο ίδιο.

Α

Ο Γληνός, λοιπόν, διακρίνει στην Έκθεσή του τέσσερις «ιδεώδεις» ή βασιικούς σκοπούς, τους οποίους «εξυπηρετεί» γενικά το Πανεπιστήμιο, όπως αυτό διαμορφώθηκε τους προηγούμενους αιώνες στην Ευρώπη από την ιστορική εξέλιξη: Τον επαγγελματικό, για όσους θα ασκήσουν κάποιο ελευθέριο επάγγελμα ή θ' αποτελέσουν την ανώτατη υπαλληλική ιεραρχία του κράτους. Την καλλιέργεια και προαγωγή των διαφόρων κλάδων των επιστημών, για τη διαρκή καλυτέρευση του ανθρώπινου βίου και την «κυριαρχία του ανθρώπου επί της φύσεως». Τον εξανθρωπισμό και φρονηματισμό των «τροφίμων αυτού υπό των διδασκόντων» και, τέλος, το σταθερό διαφωτισμό της «εθνικής συνειδήσεως» και, συνακόλουθα, την προαγωγή του «εθνικού πολιτισμού». Αυτούς τους ιδεώδεις σκοπούς οφείλει ιδρυτικά να εξυπηρετεί το Ελληνικό Πανεπιστήμιο.¹⁶

Δυο παρατηρήσεις κρίνω πως πρέπει να γίνουν εδώ:

1. Ο Γληνός παρουσιάζει ανάγλυφα τα κοινά χαρακτηριστικά της αποστολής των πανεπιστημιακών θεσμών της εποχής του, χωρίς να εστιάσει στην ανάδειξη του γερμανικού μοντέλου. Μια σειρά από σύγχρονες έρευνες για τα πανεπιστήμια διεθνώς έχουν φέρει στο φως τα κοινά γνωρίσματά τους την περίοδο από το 1860 και ύστερα.¹⁷ Όπως διευκρινίζει ο Γληνός, «το Ελληνικόν Πανεπιστήμιον, ίδρυμα ανάλογον προς τα εν Ευρώπη [...] εξυπηρετεί σκοπούς αναλόγους προς εκείνα, ως διεμόρφωσεν αυτά η ιστορική εξέλιξις».¹⁸ Μ' άλλα λόγια, ο Γληνός δε φιλοτεχνεί θεωρησιακά τους σκοπούς ή την αποστολή του Πανεπιστημίου, αλλά αναλογικά προς τους Ευρωπαϊκούς πανεπιστημιακούς θεσμούς, που υπόκεινται τελεσίδικα στην ιστορική εξέλιξη.

2. Η αναγνώρισή της οδηγεί το Γληνό να υπερτονίσει δύο από

16. Στο ίδιο.

17. Μια πυκνή έκθεση των σύγχρονων ερευνών, για την περίοδο 1860-1940, αναπτύσσεται στο βιβλίο των Christophe Charle και Jacques Verger, *Histoire des Universités*, PUF, Paris 1994, σελ. 87-122.

18. Η Απογευματινή Πρωτεύουσα, 12-12-1921.

τους εν λόγω σκοπούς: «τον εξανθρωπισμόν και φρονηματισμόν των μελλόντων να αποτελέσωσι την πνευματικώς κυρίαρχον τάξιν και τον σταθερόν διαφωτισμόν της εθνικής συνειδήσεως», δηλ. τελικά την προαγωγή του «εθνικού πολιτισμού». Για ποιο λόγο; Διότι αυτοί οι «δύο σκοποί» είναι πιο επιτακτικοί σε χώρες που βγαίνουν από μακρά αναγκαστική πνευματική και κοινωνική στασιμότητα και σε «έθνη, των οποίων η ιστορική αποστολή είνε τοσούτον υψηλή αλλά και τοσούτον δυσχερής, ώστε η απόστασις μεταξύ εθνικών ιδανικών και των πραγματικών εθνικών δυνάμεων να είνε καταπληκτικώς και καταθλιπτικώς μεγάλη».¹⁹ Η ελληνική περίπτωση υπονοείται έτσι χωρίς δυσκολία, από την οπτική της ιστορικής εξέλιξης –αργόσυρτη έξοδος από τη διπλή στασιμότητα– και της απόστασης ανάμεσα στα εθνικά ιδεώδη και την πραγμάτωσή τους –έμμεσος υπαινιγμός στη συγκυρία της «εθνικής κρίσεως» και των πρόσφατων πολεμικών επιτυχιών.

B

Πώς αντιλαμβάνεται κάθε απροκατάληπτος, αυστηρός και ψυχρός κριτής την πραγματική απόδοση της λειτουργίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου «απέναντι των ιδεωδών τούτων σκοπών [...], ιδία κατά τας τελευταίας δύο ή τρεις δεκαετηρίδας»; Πρόκειται για καίριο ερώτημα του Γληνού.

Η «αδυσώπητος αλήθεια» για το Γληνό είναι κατάδηλη: «[...] εν τη επιδιώξει όλων των προβαλλομένων σκοπών το Πανεπιστήμιον υστερεί καταφανώς και υπέρ το δέον πολύ. Το επίπεδον της επαγγελματικής μορφώσεως [των αποφοίτων] παραμένει πολλαχώς ακόμη κάτω του μετρίου είς τινα δε σημεία τα κενά είνε μέγιστα». Αυτό μαρτυρείται από τους ίδιους τους καθηγητές του ιδρύματος και από τις ελλείψεις των διορισμένων αποφοίτων του, όταν «προσέρχονται εις εξετάσεις». Αλλά και ως προς το δεύτερο σκοπό, τον επιστημονικό, «η καθυστέρησις είνε ακόμη εμφανεστέρα.». Λείπει γενικώς, εκτός από λίγες εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον κανόνα, ο «χαράκτηρ ιδρύματος επιδιώκοντος την προαγωγήν των επιστημονικών με-

19. Στο ίδιο.

λετών». Έτσι τα πανεπιστημιακά «φροντιστήρια» έχουν συρρικνωθεί σε απλά Repetitoria [προγυμναστήρια] και ο αριθμός των πρωτότυπων διδακτορικών διατριβών –όπως ορίζονται στη νομοθεσία του 1911– μετριέται στα δάχτυλα. Δεν είναι βέβαια μόνο οι καθηγητές υπεύθυνοι γι' αυτό το κάτω του μετρίου επίπεδο των πανεπιστημιακών σπουδών· είναι και η Πολιτεία, που δεν έδωσε «τα μέσα» σε σχολές (Ιατρική, Σχολή Φυσικών Επιστημών) να ιδρύσουν κλινικές και εργαστήρια για τη διεξαγωγή πρωτότυπων πειραματικών ερευνών τόσο για την αναγκαία επαγγελματική μόρφωση των τροφίμων του όσο και για την προαγωγή των αντίστοιχων επιστημών.²⁰

Η αποτυχία του Πανεπιστημίου είναι, για το Γληνό, ολοφάνερη ως προς τους δυο βασικούς στόχους, τους οποίους ανέλυσε πιο πάνω: «[...] Αι διανοούμεναι τάξεις αι από του Πανεπιστημίου πηγασσας παρουσίασαν κατά τας τελευταίας δεκαετίας καταφανή ανικανότητα προς χειραγώγησιν και καθοδήγησιν του έθνους εις τον δρόμον της αποστολής του».²¹ Το φαινόμενο αυτό είναι ευρύτατο και η Έκθεση θα περιοριστεί σε καθαρά πανεπιστημιακές εκδοχές του. Έτσι, οι φοιτητές, από το 1900 και ύστερα, έγιναν «σημαιοφόροι πάσης οπισθοδρομικής αντιλήψεως», αντίθετα με φοιτητές άλλων χωρών, και παρουσιάζουν «την εικόνα μεσαιωνικού ιεροσπουδαστηρίου». Θα υπομνήσει, λοιπόν, ο Γληνός οχλοκρατικές διαμαρτυρίες των φοιτητών «κατά της μεταφράσεως του Ευαγγελίου» –τα γνωστά σήμερα ως «Ευαγγελικά» (1901)–, εναντίον της μετάφρασης της Ορέστειας του Αισχύλου σε νεοελληνική γλώσσα –τα γνωστά «Ορεστειακά» (1903)–, εναντίον σειράς καθηγητών του Πανεπιστημίου για τις απόψεις τους ζητώντας την απόλυση ανωτέρων υπαλλήλων λογοτεχνών –εννοεί τον Παλαμά, γραμματέα τότε του Πανεπιστημίου–, οχλοκρατούν κατά την ψήφιση του Συντάγματος του 1911, ζητώντας να τεθεί συνταγματική απαγόρευση στην ελεύθερη χρήση της γλώσσας και τέλος δρουν στα βίαια γεγονότα των «Νοεμβριανών», ως «σημαιοφόροι της υποδουλώσεως του έθνους εις την τυραννίδα». Ο Γληνός θα αναφερθεί διεξοδικά πιο κάτω σ' αυτά τα γεγονότα και

20. Στο ίδιο.

21. Στο ίδιο, 13-12-1921, σελ. 2.

θα τονίσει πως δεν είναι τυχαίο που η ανορθωτική εξέγερση του 1909 (κίνημα στο Γουδή) «περιέλαβε και το Πανεπιστήμιον μεταξύ των βαρέως νοσούντων οργανισμών και επεζήτησε την θεραπείαν αυτού δι' ενός εντελώς εξαιρετικού μέτρου, της λεγομένης εκκαθαρίσεως.».²²

Γ

«Δύο μέσα βελτιώσεως» αυτής της κατάστασης του Πανεπιστημίου σχολιάζει ο Γληνός, τα οποία εφαρμόστηκαν στο παρελθόν: Τη συστηματική και ριζική εκκαθάριση του Πανεπιστημίου και την αλλαγή του οργανισμού του και του συστήματος των σπουδών. Το πρώτο μέτρο εφαρμόστηκε από τους Φιλελεύθερους το 1910, όταν με νόμο απολύθηκαν 17 καθηγητές. Το μέτρο απέτυχε, μια και με διάφορους τρόπους, λίγο αργότερα, επανήλθαν οι 14. Δεν υπήρξαν τότε, για το Γληνό, οι προϋποθέσεις για αδέκαστη, ακέραια και άτεγκτη εφαρμογή της εκκαθάρισης. Αυτή η αποτυχία δείχνει πως η βελτίωση και η εξυγίανση του Πανεπιστημίου μπορεί να πετύχει με μεταρρύθμιση του οργανισμού του και του θεσμικού πλαισίου των σπουδών. Αυτή η απαρχή έγινε και πάλι από τους Φιλελεύθερους το 1911.²³

Ο Γληνός είναι σαφής: Εάν ήταν κανονική η εξέλιξη οργανισμού και προγράμματος, θα καταδικάζαμε απερίφραστα την επανάληψη του «ατυχούς πειράματος» του 1910. Αλλά η «περίστασις, η οποία έδωκεν αφορμήν προς μελέτην εκ νέου του ζητήματος της εκκαθαρίσεως είναι σήμερον όντως εξαιρετική, και διά τούτο, χωρίς ν' απορρίψωμεν κατ' αρχήν το μέτρον [της εκκαθάρισης] πρέπει να ερευνήσωμεν και τους λόγους δι' ούς θα επεβάλλετο σήμερον τοιούτο μέ-

22. Στο ίδιο.

23. Στο ίδιο, 13-12-1921. Η πληροφορία του Κώστα Κριμπά, «Εκπαίδευση – Έρευνα – Τεχνολογία. Η Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση», *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 6^{ος}, Ελληνικά Γράμματα – Τα Νέα, Αθήνα 2003, σ. 161, πως «τον Ιούλιο του 1910 η κυβέρνηση (με τη βοήθεια και των εισηγήσεων του Δ. Γληνού) απολύει μαζικά πάνω από 20 καθηγητές», είναι προϊόν άγνοιας και έμμεσης πολιτικής προκατάληψης. Ο Γληνός βρίσκεται και σπουδάζει από το 1908 έως τον Ιούνιο του 1911 στη Γερμανία και μόλις το 1912 αρχίζει η συνεργασία του με τον Υπουργό Παιδείας Ι. Τσιριμώκο. Πασίγνωστα πράγματα για τους ειδικούς...

τρον, και τους όρους της εφαρμογής του».²⁴

Ποια ήταν για το Γληνό αυτή η «εξαιρετική περίστασις»; Όπως γράφει ο ίδιος, επρόκειτο για την εθνική κρίση, που από το Φεβρουάριο του 1915 «δεν αφήκεν ατυχώς ανεπηρέαστον το Πανεπιστήμιον». Για το Γληνό πρόκειται για πολλαπλή σύγκρουση-πάλη, που χαρακτηρίζει και διατρέχει όλες τις εκδηλώσεις της εθνικής ζωής. Οι αναγνώστες/τριες μπορούν να μελετήσουν εδώ στο Παράρτημα την τοποθέτηση του Γληνού για το περιεχόμενο αυτής της πάλης.

Τι έπραξε το Πανεπιστήμιο, «απέναντι τοιαύτης πάλης»; Ο Γληνός αρχίζει έτσι να παραθέτει στην Έκθεσή του τα «πρώτα συμπτώματα της νοσηράς καταστάσεως», που σταδιακά άρχισε να επιβεβαιώνεται. Τα συνοψίζω:

1. Γερμανοφιλία και συμπάθεια «προς την Γερμανίαν και τον Γερμανικόν πολιτισμόν», με την ευχή να «εξέλθῃ ούτος αλώβητος εις τον αγώνα», δηλ. στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο του 1914.²⁵

24. *Η Απογευματινή Πρωτεύουσα*, 13-12-1921, σελ. 2.

25. Στο ίδιο, 14-12-1921, σελ. 2. Το γεγονός της συμπάθειας έχει πολύ σύντομα ως εξής: Τους πρώτους μήνες του πολέμου, 93 πολύ γνωστοί τότε Γερμανοί διανοούμενοι δημοσίευσαν σε γερμανικές εφημερίδες μία Έκκληση (Aufruf) προς τον «πολιτισμένο κόσμο» να μην πιστεύει στην εχθρική προπαγάνδα. Το κείμενο αυτό του γερμανικού милитарισμού έγινε γνωστό στη Γαλλία και στις Η.Π.Α.. Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ο καθηγητής της Ιατρικής Σχολής Μ. Γερουλάνος πρωτοστάτησε να συνταχθεί και να σταλεί εκ μέρους Ελλήνων πανεπιστημιακών κείμενο συμπάθειας, ουσιαστικά συνηγορίας της Έκκλησης. Επειδή πολλοί πανεπιστημιακοί επιφυλάχθηκαν για διάφορους λόγους να συνυπογράψουν το κείμενο του Γερουλάνου, οι πρωτεργάτες της κίνησης έκριναν πως θα ήταν εύκολο «έκαστος να εκφράσει ατομικώς προς τους εν Γερμανία φίλους του την συμπάθειάν του». Όπως σημειώνει ο Γληνός, λίγο αργότερα δημοσιεύθηκαν στη Γερμανία δυο τέτοιες επιστολές: Μία του Γ. Χατζιδάκι και μία του Ν. Εξαρχόπουλου, «αμφοτέρων καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής». Για τον Εξαρχόπουλο δε βρήκα σχετικές πληροφορίες. Αντίθετα για το Χατζιδάκι εντόπισα ρητή αναφορά στην εφημ. *Ακρόπολις*, στο άρθρο του γερμανοσπουδαγμένου Αριστοτέλη Κουρτίδη, που υπογράφει με το ψευδώνυμο «Νεοέλληνας», «Ο Ελληνισμός, ο Γερμανικός πολιτισμός και οι Έλληνες καθηγηταί», 16-12-1914. Πολύ σύντομη κριτική της Έκκλησης γίνεται στο κείμενο «Οι 91 σοφοί», εφημ. *Εστία*, 1-10-1914 και πιο διεξοδική σε απάντηση εκπροσώπου του ιδρύματος Κάρνεγκι, «Η έκκλησις των 93 σοφών, Αμερικανική απάντησις», στο ίδιο, 9-12-1914. Για τις διε-

2. Με διάφορες αφορμές άρχισαν να εκτοξεύονται δημόσια κατηγορίες εναντίον φιλελεύθερων καθηγητών. Ακολούθησαν δίκες εναντίον καθηγητών «επί εξυβρίσει του Βασιλέως». Ομάδες φιλοβασιλικών φοιτητών πρωτοστάτησαν σε προπηλακισμούς και τρομοκρατία πολιτών κατά τη διάρκεια των λεγόμενων «Νοεμβριανών».²⁶

3. Συγκρότηση «πραιτωριανών» στο Πανεπιστήμιο με τις ευλογίες της Πρυτανείας (Μεσολωρά και Σκούφου), εισβολή τους στις παραδόσεις μαθημάτων βενιζελικών καθηγητών, διαλέξεις και πρακτικές υπέρ του Παλατιού, υπογραφή ψηφισμάτων και συμμετοχή καθηγητών σε αυλόδουλες κυβερνήσεις (π.χ. Σπ. Λάμπρος).²⁷

4. Έκδοση χαριστικών βασιλικών διαταγμάτων για διευκόλυνση φοιτητών στις εξετάσεις και στην απόκτηση του πτυχίου τους. Ο Γληνός στην Έκθεσή του παραθέτει συγκεκριμένα αριθμητικά δεδομένα για τα χαριστικά πτυχία που δόθηκαν σε «ανθρώπους αμορφώτους διά τας καλὰς των υπηρεσίας προς την πατρίδα».²⁸

Δ

Ο Γληνός αφιερώνει ξεχωριστό κεφάλαιο για να παρουσιάσει την ατομική δράση των καθηγητών του Πανεπιστημίου αυτή την περίοδο. Σπεύδει, ωστόσο, να διευκρινίσει τα επόμενα, κλείνοντας το θέμα: «Εν τω χαρακτηρισμῷ εκάστου καθηγητοῦ δεν περιορίζομαι μόνον εις την δράσιν του κατὰ την τελευταίαν εθνικὴν κρίσιν, ἀλλὰ προσθῆτω και ὅσα ἄλλα συντείνουν εις μόρφωσιν γνώμης εἴτε περί της επι-

θνείας διαστάσεις του γεγονότος βλ. τη διεξοδική κριτική ανάλυση της Marie-Ève Chagnon, *Le Manifeste des 93: La nature de la mobilisation intellectuelle allemande au déclenchement de la grande guerre (1914-1915)*, Université du Québec à Montréal, Γενάρης 2007 [Στο διαδίκτυο: τελευταία ανάκτηση 20-11-2024]. Η μελέτη της ιστορίας εκδοχών της γερμανοφιλίας στην Ελλάδα (π.χ. Παιδαγωγική-Εκπαίδευση, Λογοτεχνία, Πολιτική, Οικονομία κλπ.) αποτελεί ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας.

26. Η Απογευματινή Πρωτεύουσα, 15 και 16-12-1921. Για τα γεγονότα που ονομάστηκαν «Νοεμβριανά», βλ. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, 1915. Ο εθνικός διασμός, Πατάκης, Αθήνα 2016 (Δ' εκτύπωση), σελ. 96-103.

27. Η Απογευματινή Πρωτεύουσα, 15 και 16-12-1921.

28. Στο ίδιο, 16-12-1921.

στημονικής και διδακτικής αξίας εκάστου ανδρός είτε περί του χαρακτήρος του εφ' όσον δύναμαι να πράξω τούτο, επειδή αναμφιβόλως αι ληφθησόμεναι αποφάσεις δεν είνε δυνατόν να είνε άσχετοι προς τα στοιχεία ταύτα.».²⁹

Η Έκθεση του Γληνού δεν αιτιολογεί μόνο την επιβολή του μέτρου της εκκαθάρισης, παρουσιάζοντας τα γενικά γνωρίσματα και τις πρακτικές του Πανεπιστημίου αυτή την περίοδο, αλλά παραμένει πολύτιμο ιστορικό τεκμήριο για την παρουσίαση και ανάλυση του πολιτικού και ιδεολογικού ρόλου των καθηγητών και φοιτητών στη διάρκεια της εθνικής κρίσης. Απαιτεί, λοιπόν, ξεχωριστή συστηματική ιστορική εργασία, που δεν μπορεί να γίνει εδώ. Περιορίζομαι, έτσι, να παραθέσω στο Παράρτημα το απόσπασμα που αποτυπώνει την τυπολογία του Γληνού για τις τέσσερις κατηγορίες των καθηγητών με βάση την ομολογη δράση τους στα χρόνια της εθνικής κρίσης.³⁰

Στις τέσσερις κατηγορίες της τυπολογίας του Γληνού δεν περιλαμβάνονται, βέβαια, όλοι οι καθηγητές (συνολικά 72) που καταγράφονται στην Έκθεση. Ο λόγος είναι απλός: Ο Γληνός ίσως δε βρήκε ενδείξεις για την πολιτική τοποθέτησή τους και αρκέστηκε να σημειώσει το χαρακτηρισμό «πολιτικώς αδιάφορος» ή τη διαπίστωση πως «καθ' όλον το διάστημα της κρίσεως ουδεμίαν εξεδήλωσε γνώμην». Ειδικότερα για το Γ. Χατζιδάκι σημείωσε τα εξής: «Ο κ. Χατζιδάκις είνε τόσον γνωστός καθ' όλα, ώστε περιττόν να γίνη περί αυτού ενταύθα λόγος. Καθ' όλον το διάστημα της κρίσεως ετήρησε σιγήν και μόνον εν αρχή του πολέμου, ως ανεφέραμεν, δι' επιστολών του προς τους εν Γερμανία φίλους του διεδήλωσε τα υπέρ του γερμανικού πολιτισμού συναισθήματά του».³¹ Τελικά, σύμφωνα πάντα με τους χα-

29. Στο ίδιο, 17-12-1921. Ο Καμπάνης, για να υποβαθμίσει τα δεδομένα της Έκθεσης, ανέδειξε στον τίτλο της δημοσίευσής της ως μόνο κριτήριο «το πολιτικόν φρόνημα».

30. Στο ίδιο, 15-12-1921. Οικονομικοί κυρίως λόγοι δεν μου επιτρέπουν να ανατυπώσω εδώ το κεφάλαιο της Έκθεσης, που περιλαμβάνει τους χαρακτηρισμούς του Γληνού για τους καθηγητές του Πανεπιστημίου.

31. Στο ίδιο, 7-12-1921. Σε σύνολο 72 καθηγητών, οι 17 δεν εντάσσονται, σύμφωνα με το Γληνό, σε κάποια από τις τέσσερις κατηγορίες της τυπολογίας του. Αναγράφω τα ονόματά τους: Εμμ. Ζολώτας της Θεολογικής Σχολής, Γ. Χατζιδάκις, Σπ.

ρακτηρισμούς του Γληνού, 57 καθηγητές του Πανεπιστημίου μπορούν να ενταχθούν στις τέσσερις κατηγορίες του επόμενου πίνακα.

Κατηγορίες Τυπολογίας Γληνού

Σχολή	Α΄	Β΄	Γ΄	Δ΄
Θεολογική	1	1	1	2
Φιλοσοφική	4	2	4	2
Νομική	3	2	1	3
ΦΜΣ	2	3	2	4
Ιατρική	2	5	6	(5) 7
Σύνολο	12	13	14	18

Σημ: Στη Δ΄ κατηγορία έχω συμπεριλάβει τους Θ. Σκούφο (Πρύτανη), Στ. Κυπάρισσο (ΦΜΣ) και Θ. Ζαΐμη (Ιατρική), που δεν χαρακτηρίζονται «ατομικά», και τους Β. Πρωτόπουλο και Α. Κατερινόπουλο (Ιατρική) που, σύμφωνα με την Έκθεση, ως επιστήμονες και διδάσκαλοι «ουδέν προσθέτουν εις το Πανεπιστήμιον». ³² Στους 7 καθηγητές της Ιατρικής, δύο ήταν έκτακτοι (Κ. Μέρμηγκας και Δ. Τριανταφυλλάκος). ³³

Ε

Όπως αβίαστα προκύπτει από την ανάγνωση του ανωτέρω πίνακα, λιγότερο από το ένα τέταρτο (21%) του συνολικού αριθμού των 57 καθηγητών μπορούν να θεωρηθούν, σύμφωνα με το Γληνό, πως στάθηκαν στο ύψος της πολιτικής και ακαδημαϊκής τους αποστολής

Σακελλαρόπουλος και Θεοφ. Κακριδής της Φιλοσοφικής Σχολής, Κων. Ράλλης, Τ. Ηλιόπουλος και Μιχ. Λιβαδάς της Νομικής Σχολής, Αν. Δαμβέργης και Ν. Χατζιδάκις της Σχολής ΦΜΣ. Ευάγ. Καλλιοντζής, Ν. Καλλικούνης, Γερ. Φωκάς, Μ. Σακρόραφος, Β. Πρωτόπουλος, Α. Κατερινόπουλος και δύο έκτακτοι καθηγητές της Ιατρικής Σχολής.

32. Στο ίδιο, 10-12-1921. Βλ. εδώ σελ. 18.

33. Στο ίδιο.

κατά τη διάρκεια της εθνικής κρίσης. Στο σύνολο, ωστόσο, των καθηγητών του Πανεπιστημίου (72) που καταγράφονται στην Έκθεση το ποσοστό αυτό είναι πολύ μικρότερο. Σύμφωνα με το κείμενο της Έκθεσης: «Εκ των εβδομήκοντα περίπου διδασκάλων του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού ιδρύματος, οι ημίσεις και πλέον τάσσονται με το μέρος των απαρνουμένων τας εθνικάς υποχρεώσεις και παραδόσεις της φυλής και μετά ελαφράς συνειδήσεως ανταλλάσσόντων την δι' αγώνων και αιμάτων κτηθείσαν ελευθερίαν με την χρυσίζουσαν τυραννίδα μεσαιωνικού δεσπότη. Εκ δε των υπολειπομένων οι πλείστοι σιγώσι την οικείαν ραστώνην, προτιμώντες και την διατήρησιν της θέσεως και των συμπαρομαρτούντων συμφερόντων την εξασφάλισιν ως ύψιστον θεωρούντες αγαθόν, [...]. Και μόνον ολίγοι, εις τα δάκτυλα της μιάς χειρός αριθμούμενοι, διατηρούσι την ευψυχίαν των και αποπειρώνται να εκφράσωσι τον πόνον των διά τον όλεθρον, όστις παρεσκευάζετο κατά της πατρίδος, αλλ' όχι μόνον εγκαταλείπονται υπό των συναδέλφων των, αλλά και όταν υφίστανται διωγμόν διά τας ιδέας των, δεν ευρίσκεται μία φωνή διά να υψωθή κατά του ασκουμένου βιασμού και να προστατεύση την ελευθερίαν της γνώμης. Και άγεταί τις να πιστεύση ότι το πνεύμα της αλληλεγγύης υφίσταται εν τω Πανεπιστημίω μόνον όταν πρόκειται να προστατευθή το κακώς εννοούμενον ατομικόν συμφέρον, [...]]».³⁴

Το συμπέρασμα του Γληνού είναι ξεκάθαρο: «Πρέπει να επιδιωχθή ριζική βελτίωσις». Το ζήτημα είναι με ποια «μέσα»: με βαθμιαία οργανική μεταρρύθμιση ή με εκκαθαρίσεις; Ο Γληνός αποφαινεται: «Κατά την εμήν γνώμην επιβάλλονται και τα δύο» και διευκρινίζει πως, για την επιτέλεση του επαγγελματικού και επιστημονικού σκοπού, η «βαθμιαία οργανική μεταρρύθμισις είνε μέτρον λυσιτελές», αλλά για τον φρονηματιστικό και εξανθρωπιστικό σκοπό «φρονώ, ότι ουδεμία βραδύτης επιτρέπεται, και τα πλέον έκτακτα μέτρα δεν είνε άσκοπα, προκειμένου να απομαχυνθή από του Πανεπιστημίου η ζύμη η κακή, η διαφθείρουσα το όλον».³⁵

34. Στο ίδιο, 11-12-1921.

35. Στο ίδιο.

Πρέπει, λοιπόν, για το Γληνό, να προηγηθεί τώρα άμεσα το μέτρο της πανεπιστημιακής εκκαθάρισης. Πρόκειται για την πιο ευνοϊκή, για τους Φιλελεύθερους, πολιτική συγκυρία, στην οποία δεν είχε καταλαγιάσει η «ορμή» τους, όπως τόνιζε λίγο νωρίτερα ο Α. Δελμούζος σε υπόμνημά του στο Βενιζέλο.³⁶

Για να μην εκφυλιστεί η εκκαθάριση και μεταβληθεί «εις μέτρον επιζήμιον», ο Γληνός υιοθετεί δύο ελατήρια «απολύτου κύρους» και καθορίζει πέντε αρχές ή προϋποθέσεις εκκαθάρισης. Τα ελατήρια: το Πανεπιστήμιο «δεν πρέπει να παραμείνη ουδ' επί στιγμήν εις ήν ηθικήν κατάστασιν ενεφανίσθη κατά το διάστημα το από Οκτωβρίου 1916 μέχρι Μαΐου 1917» και «πρέπει να απομακρυνθώσιν αι μετριότητες και αι ανικανότητες, απέναντι των οποίων επιδεικνύεται ασύγγνωστος ανοχή, [...], έστω και αν δεν υπήρξαν δεδηλωμένοι αντιδραστικοί ή διετέλεσαν και φίλοι των Φιλελευθέρων. [...]». Οι αρχές: Η εκκαθάριση πρέπει να διενεργηθεί απαρέγκλιτα, χωρίς αναστολές και εξωτερικές επεμβάσεις. Οι ηθικές αρχές πρέπει να ισχύουν και κατά το στάδιο της αντικατάστασης. Νόμος πρέπει να απαγορεύσει να επανέλθουν στις θέσεις τους όσοι εκκαθαρίστηκαν και η αντικατάσταση να γίνει, όσο το δυνατόν, ταυτόχρονα. Οι αντικαταστάτες πρέπει να χαρακτηρίζονται από ήθος, γενική ιδεολογία, φιλελεύθερο πνεύμα και ικανή επιστημονική προπαρασκευή – επιστημονικό έργο. Τέλος η αντικατάσταση δεν πρέπει να αφηθεί στις ίδιες τις πανεπιστημιακές σχολές.³⁷

Και η κατάληξη: «Εάν πρόκειται να επικρατήσουν αι αδυναμίες της πρώτης εκκαθαρίσεως [1910], «καλλίτερον να μη επιχειρηθή.».³⁸

IV

Η Έκθεση συζητήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο, στο γραφείο του Βενιζέλου, στις 23 Γενάρη 1918, το οποίο αποφάσισε να εκκαθαρίσει δεκαοχτώ καθηγητές (τακτικούς και εκτάκτους) του Πανεπιστημίου,

36. Βλ. το βιβλίο μου, *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία. Όψεις του Μεσοπολέμου*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1990, σελ. 111 και εξής.

37. *Η Απογευματινή Πρωτεύουσα*, 11-12-1921, σελ. 2.

38. Στο ίδιο.

όσοι δηλ. κατατάχθηκαν στη Δ' κατηγορία της τυπολογίας του Γληνού. Το βράδυ της ίδιας μέρας δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως το βασιλικό διάταγμα της απόλυσής τους. Την επόμενη μέρα (24-1-1918) δημοσιεύθηκαν σε αθηναϊκές εφημερίδες τα ονόματα και η ιδιότητα των εκκαθαρισθέντων μελών του Πανεπιστημίου.³⁹

Απολύθηκαν: Από τη Θεολογική Σχολή ο Χρ. Ανδρούτσος και ο Ι. Μεσολωράς, από τη Φιλοσοφική Σχολή ο Ν. Εξαρχόπουλος και ο Π. Καρολίδης, από τη Νομική Σχολή οι Ν. Γουναράκης, Αντ. Μομφεράτος και Κ. Πολυγένης, από τη Σχολή Φυσικών και Μαθηματικών Σπουδών οι Γ. Αθανασιάδης, Σπ. Μηλιαράκης, Θ. Σκούφος και Κυπ. Στέφανος και από την Ιατρική Σχολή οι Μ. Γερουλάνος, Θ. Ζαΐμης, Δ. Κατερινόπουλος, Κ. Λούρος, Β. Πρωτόπουλος και οι έκτακτοι καθηγητές Κ. Μέρμηγκας και Δ. Τριανταφυλλόπουλος.

Η απόφαση του Βενιζέλου να προχωρήσει άμεσα, μετά την επάνοδο του από την Ευρώπη (21-12-1917), στη νομοθετική ρύθμιση της εκκαθάρισης συνέπεσε χρονικά με την εκδήλωση στάσεων στο στρατό (κυρίως στη Λαμία, στις 19-1-1918). Μήπως άραγε αυτά τα γεγονότα «ανάγκασαν» το Βενιζέλο να υπογράψει την απόφαση της εκκαθάρισης, όπως θα ισχυριστεί αργότερα (17-12-1921) ο Γ. Χατζιδάκις σε συνεδρίαση της Φιλοσοφικής Σχολής;⁴⁰

Κατ' αρχάς η χρονική σύμπτωση των δυο γεγονότων δε συνεπάγεται σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Η αντίληψη πως ό,τι προηγήθηκε εξηγεί ό,τι ακολούθησε (post hoc, ergo propter hoc) είναι ελάχιστα πειστική θεωρητικά, μια και προϋποθέτει σιωπηρά μια ευθύγραμμη ιστορική εξέλιξη. Κατά δεύτερο λόγο, ο Χατζιδάκις σ' όλη την προηγούμενη τετραετία της βενιζελικής εξουσίας έστρεφε αποκλειστικά τα πυρά της πολεμικής του εναντίον των κύριων συνεργατών του Βενιζέλου στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής (Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης). Το ίδιο έπραξε και το Δεκέμβριο του 1921, μιλώντας στη Φιλοσοφική Σχολή για τους «ενδιαφερομένους» που εκμεταλλεύτηκαν τις «στάσεις της Λαμίας, των Θηβών

39. Βλ. εφημ. *Έθνος*, *Ελεύθερος Τύπος*, *Εστία*, *Πατρίς* της 24-1-1918.

40. Η πληροφορία από την Περσεφόνη Α. Σιμενή, *ό.π.*, σελ. 212, σημ. 1253.

και των Σερβίων». Κατά τρίτο λόγο, η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου αποτελούσε έναν από τους στόχους του Βενιζέλου, μετά την επάνοδό του στην Αθήνα (Ιούνιος 1917). Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο είχε δώσει εντολή στο Γληνό να συντάξει σχετική Έκθεση. Θα μπορούσα να ισχυριστώ πως τα γεγονότα των στρατιωτικών στάσεων δεν ανάγκασαν το Βενιζέλο να «υπογράψει την περί εκκαθαρίσεως απόφασιν», όπως ισχυρίστηκε ο Χατζιδάκις, αλλά ίσως είσπευσαν την εκτέλεση της προειλημμένης σχετικής απόφασής του.

Όπως τόνιζε σε κύριο άρθρο της η φιλοβενιζελική εφημερίδα *Έθνος*, «αυταί αι Λαμιακαί εκδηλώσεις ουδέν άλλο είνε ή αποτέλεσμα της διαφθοράς, ην επεσώρευσεν η διετής δράσις του αντεθνικού καθεστώτος [...]. Πρέπει η επανάστασις να ξεριζώση την διαφθοράν από όλα τα κέντρα».⁴¹

Η απόφαση του υπουργικού συμβουλίου, όπως έγινε γνωστή στις φιλοβενιζελικές εφημερίδες, παρουσιάζει πολλαπλό πολιτικό και ιδεολογικό ενδιαφέρον. Η εφημ. *Εστία* αποτύπωσε ανάγλυφα το σκεπτικό και τα μηνύματα της απόφασης. Κατ' αρχάς γράφτηκε πως η «Κυβέρνησις εις τας αποφάσεις της δεν απέβλεψεν εις τιμωρίαν πολιτικών φρονημάτων, αλλ' εις ανάρμοστον και σκανδαλώδη συμπεριφοράν. Υπάρχουν ακόμη εις το Πανεπιστήμιον 22 όλοι καθηγηταί με σαφείς ροπάς Γερμανοπληξίας. Ούτοι όμως εσεβάσθησαν την θέσιν των και δεν ελησμόνησαν τα εις το αξίωμά των επιβεβλημένα καθήκοντα. Δι' αυτό δε και δεν εδιώχθησαν».⁴²

Κατά δεύτερο λόγο έγινε γνωστό πως «το Υπουργικόν Συμβούλιον επεφυλάχθη να λάβη απόφασιν και περί 3-4 ακόμη καθηγητών,

41. «Η εκκαθάρσις», εφημ. *Έθνος*, 24-1-1918. Βλ. και «Το ξερρίζωμα», εφημ. *Πατρίς*, 25-1-1918, κύριο άρθρο γραμμένο από τον τότε διευθυντή της Δ. Λαμπράκη. Η υπογράμμιση δική μου.

42. «Η εκκαθάρσις του Πανεπιστημίου. Πού εστηρίχθη», εφημ. *Εστία*, 24-1-1918. Πβ. «Το ξερρίζωμα», ό.π.: «Δεν είμεθα εναντίον της Επιστήμης, είτε Γαλλική, είτε Γερμανική είνε αύτη [...]. Αλλά σεβόμεθα προ παντός την Ελλάδα [...]. Αυτά έχομεν να είπωμεν και να επαναλάβωμεν οποτεδήποτε εις τους 'γκρινιάρηδες διανοουμένους', οι οποίοι θα θελήσουν τυχόν να μας διατυπώσουν την μομφήν ότι θυσιάζομεν την επιστήμην εις την πολιτικήν».

τους οποίους δεν βαρύνουσι μεν αυτάι κατηγορίαι, υπάρχουν όμως λόγοι άλλοι διά τους οποίους θα έπρεπε ίσως να μη κατέχουν Πανεπιστημιακός έδρας». ⁴³ Το μήνυμα προς τα υπόλοιπα μη «εκκαθαρισθέντα» μέλη του Πανεπιστημίου ήταν σαφέστατα απειλητικό: Η εκκαθάριση δεν έχει τελειώσει. Συνεπώς κάθε αμφισβήτηση του μέτρου της εκκαθάρισης και γενικότερα της νέας πανεπιστημιακής κατεύθυνσης συνεπάγεται ομόλογο τίμημα. Ο νέος Πρύτανης Γ. Αγγελόπουλος θα υιοθετήσει απερίφραστα την άσκηση της βενιζελικής συμβολικής βίας: «οφείλομεν κατά καθήκον να απέχωμεν πάσης περί αυτών [των απολύσεων] κρίσεως». ⁴⁴

Το υπουργικό συμβούλιο δεν απέλυσε μόνο τους 18 καθηγητές της Δ' τυπολογίας του Γληνού, αλλά υιοθέτησε και την πρότασή του να ψηφιστεί νόμος που θα απαγορεύει σε όσους απολύθηκαν να επανέλθουν αργότερα με κάποιο τρόπο στις θέσεις τους. Η σχετική διάταξη στο νόμο 1334/10-4-1918 ήταν σαφέστατη: ενδεχόμενη υποβολή υποψηφιότητας από όσους εκκαθαρίστηκαν θεωρείται «απαράδεκτος». ⁴⁵ Μία από τις αρχές της εκκαθάρισης, τις οποίες πρότεινε ο Γληνός στην Έκθεσή του, έγινε έτσι νόμος του κράτους.

Η συνολική πολιτική των Φιλελεύθερων για το Πανεπιστήμιο –ειδικότερα τα ζητήματα της αντικατάστασης των εκκαθαρισθέντων και η σύνταξη νέου πανεπιστημιακού οργανισμού (τα δυο αλληλένδετα ζητήματα της εκκαθάρισης, σύμφωνα με την Έκθεση Γληνού)– αποτελεί ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας. Μπορώ σύντομα να σημειώσω εδώ πως η ευθύνη για την επίλυσή τους ανήκε αποκλειστικά στον οικείο υπουργό Δ. Δίγκα, μια και ο Γληνός αφοσιώθηκε μετά τη σύνταξη και την υποβολή της Έκθεσης στην εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την επιτυχία της γνωστής γλωσσο-εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Οι Φιλελεύθεροι, με το Δίγκα, ελάχιστα πράγματα μπόρεσαν να πετύχουν στο πεδίο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης: Διορισμός

43. «Η εκκαθάρισις του Πανεπιστημίου...», ό.π.

44. Αναφέρεται από την Περσεφώνη Α. Σιμενή, ό.π., σελ. 212.

45. Βλ. ΦΕΚ, τχ. Α', αρ. φ. 89, 24-4-1918.

πέντε νέων καθηγητών στη Φιλοσοφική Σχολή και σύνταξη ενός νέου πανεπιστημιακού οργανισμού, που θα μείνει στα χαρτιά. Συγκλίνουσες αιτίες, τόσο από τη μεριά του Δίγκα όσο και από την υπόκωφη αντίδραση των πανεπιστημιακών σχολών, θα αφήσουν έκθετο το κείμενο του νέου Οργανισμού. Η διερεύνηση αυτών των αιτιών δεν μπορεί να γίνει εδώ.⁴⁶

Τέλος, η εκλογική ήττα των Φιλελεύθερων (1-11-1920) και η ανάληψη της κυβερνητικής εξουσίας από τους αντιβενιζελικούς θα οδηγήσουν τάχιστα στην επαναφορά-αποκατάσταση των εκκαθαρισθέντων καθηγητών του Πανεπιστημίου. Η Έκθεση Γληνού ανήκε πια στην ιστορία και ο Ν. Εξαρχόπουλος θα εισηγηθεί σε συνεδρίαση της Φιλοσοφικής Σχολής (17-12-1921) πως εάν «επρόκειτο, κύριοι, να γίνει καταγγελία υπό του Πανεπιστημίου, θα έπρεπε πρώτος να καταγγελθεί ο Γλυνός».⁴⁷ Η πρότασή του θα πέσει στο κενό. Λίγους μήνες αργότερα ο Γληνός, σε μια άλλη συγκυρία, όπως είναι γνωστό, θα βρεθεί και πάλι στο υπουργείο Παιδείας, ως ανώτερος επόπτης και μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1923). Όλα αυτά όμως είναι μια άλλη ιστορία...

46. Μια συστηματική παρουσίαση των σχεδίων νόμου για τη μεταρρύθμιση του πανεπιστημιακού Οργανισμού φιλοτεχνεί η Περσεφόνη Α. Σιμενή, *ό.π.*, σελ. 215-238, που περιορίζεται, ωστόσο, να υιοθετήσει μια πολύ γενική κρίση του Ηλίου για την αποτυχία των Φιλελεύθερων να λύσουν το ζήτημα του πανεπιστημιακού Οργανισμού, σελ. 246, σημ. 1439.

47. Η πληροφορία από την Περσεφόνη Α. Σιμενή, *ό.π.*, σελ. 251.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I. «Η τελευταία εθνική κρίσις»

«[...] η κρίσις δεν ήτο απλώς προϊόν πολιτικού ανταγωνισμού εκ των συνήθων παρ' ημίν από της συστάσεως του Βασιλείου, αλλ' ήτο πάλη πολυσύνθετος και ως προς τα ελατήρια και ως προς τους σκοπούς των αντιτιθεμένων. Αφετηρίαν έχουσα την ακολουθητέαν εν των παγκοσμίω πολέμω εξωτερικήν πολιτικήν και ως εκ των αμέσως προσηγηθέντων αυτής ιστορικών γεγονότων των διαδραματισθέντων εν τη Ελληνική ιστορία από του 1909 και ως εκ των παραγόντων οι οποίοι μετείχον αυτής, προσέλαβεν ευθύς αμέσως τον χαρακτήρα συγκρούσεως δύο θεμελιωδώς αντιφερομένων αντιλήψεων ως προς όλας τας εκδηλώσεις της εθνικής ζωής. Από το εν μέρος η σύμφωνος προς τας φυλετικές παραδόσεις και τα εθνικά ιδανικά πολιτική της απελευθερώσεως των δούλων αδελφών και της αποκαταστάσεως της εθνικής ενότητος, η σύμφωνος προς την σύστασιν του πατρίου εδάφους και την ιστορικήν, κοινωνικήν και οικονομικήν ζωήν του Κράτους και τας ανειλημμένας υποχρεώσεις του συνταύτισις των τυχών της Ελλάδος προς τας τύχας των υπέρ της ελευθερίας και υπέρ των δημοκρατικών ιδανικών μαχομένων εθνών, άμα δε η προάσπισις της εσωτερικής αυτονομίας, του δικαιώματος του λαού τού καθορίζειν τας τύχας του και επί τούτοις η εξακολούθησις και συμπλήρωσις της κληροδοσίας της επαναστάσεως του 1909, ήν είχε αναλάβει το κόμμα των Φιλελευθέρων. Από το άλλο μέρος η εγκατάλειψις των φυλετικών παραδόσεων και των εθνικών ιδανικών, η άρνησις των ανειλημμένων υποχρεώσεων, η διαστροφή των φυσικών συναισθημάτων του ελληνικού λαού, η συνταύτισις των τυχών του Έθνους προς τας τύχας των επιβουλευομένων την ελευθερίαν του κόσμου, συμμαχούντων μετά των καταδυναστευόντων και εξολοθρευόντων τούς ομαί-

μους αδελφούς, μετά των τυράννων και αρπάγων της εθνικής μας κληρονομιάς, άμα δε η ανατροπή των αποτελεσμάτων και η ματαίωσις των σκοπών της επανάστασεως του 1909 και η επιβουλή κατά της εσωτερικής αυτονομίας και του αυτοκαθορισμού των τυχών του λαού διά της εγκαθιδρύσεως προσωπικής τυραννίδος εμπνεομένης υπό δογμάτων μεσαιωνικής απολυταρχίας. Πάντα δε ταύτα διενεργούμενα εν συμμαχία του ανευθύνου παράγοντος προς την πολιτικήν φαυλοκρατίαν, την καταλυθείσαν διά της επανάστασεως του 1909, διά μέσων υλικών παρεχομένων υπό ξένων, εν συνδυασμώ της κατ' άτομον διαφθοράς των συνειδήσεων προς καθολικήν ηθικήν φθοράν του Έθνους, εις το οποίον εκηρύσσετο ως υψίστη προς την πατρίδα υπηρεσία η εθνική ατίμωσις και η εγκατάλειψις των εθνικών ιδανικών, με αντάλλαγμα την ικανοποίησιν των υλικωτέρων ενστίκτων της ατομικής αυτοσυντηρήσεως.».

Πηγή: εφημ. Η Απογευματινή Πρωτεύουσα, 14-12-1921, σελ. 2.

II. Η τυπολογία του Γληνού

«[...] Εις την πρώτην κατηγορίαν ανήκουσιν οι φιλελεύθεροι καθηγηταί. οι εν τω μέσω της ολονέν ογκουμένης παραφοράς και του απολυταρχικού παραληρήματος διακρίνοντες την ολεθρίαν παραπλάνησιν, ήτις ησκέιτο κατά της εθνικής συνειδήσεως και διατηρούντες την ψυχραιμίαν, την ευστάθειάν των και το θάρρος της γνώμης των. Οι καθηγηταί ούτοι, αποτελούντες ελαχίστην μειονότητα, ταχέως ως θα ίδωμεν, εγένοντο θύματα απηνούς διωγμού. Εις την δευτέραν κατηγορίαν ανήκουσιν οι καθηγηταί οι πεπεισμένοι μεν ίσως εσωτερικώς περί της σφαλεράς οδού, εις ήν ωδηγείτο το έθνος υπό του Βασιλέως και αποδοκιμάζοντες εν εαυτοίς τα γιγνόμενα, αλλ' υπό το πρόσχημα της μη αναμίξεως εις την πολιτικήν τηρούντες σώφρονα σιγήν και αδιαφορούντες τελείως περί των γιγνομένων.

Η τρίτη κατηγορία είναι μάλλον πολυσύνθετος και δύναται να χαρακτηρισθή γενικώς ως η των μετριοπαθών οπωσδήποτε βασιλοφρόνων και γερμανοφίλων. Εις ταύτην ανήκουν αφ' ενός μεν οι

καθηγηταί, οι οποίοι εκδηλώσαντες εν τω παρελθόντι φιλελεύθερα φρονήματα ή οπωσδήποτε θεωρούμενοι, ότι συνδέονται προς τον αρχηγόν των φιλελευθέρων, σπεύδουσι να διακηρύξωσι την νομιμοφροσύνην των και να αποδοκιμάσωσι το επαναστατικόν κίνημα, τασσόμενοι παρά το πλευρόν του Βασιλέως, αφ' ετέρου καθηγηταί συμπαθούντες προς τους Γερμανούς ένεκα των εν Γερμανία σπουδών των ή της εκτιμήσεώς των προς την γερμανικήν επιστήμην ή και εξ ειλικρινούς πεποιθήσεως επί την γερμανικήν νίκην, προσέτι δε καθηγηταί διά ποικίλους λόγους αντιβενιζελικοί και φιλοβασιλικοί, αλλά μέτριοι και αξιοπρεπείς οπωσδήποτε.

Η δευτέρα και η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνουσι την πλειονότητα των καθηγητών.

Τετάρτην τέλος κατηγορίαν αποτελούσι οι αφηνιάσαντες αντιβενιζελικοί, αυλόδουλοι και γερμανόπληκτοι. Εις τούτους ανήκουσι πρώτον άνθρωποι δι' αμεσωτάτων δεσμών συνδεόμενοι προς τα Ανάκτορα ή έχοντες συζύγους Γερμανίδας ή δεσμούς προς την Γερμανίαν και δεύτερον άνθρωποι σπεύδοντες να κορέσωσι μίσος άσπονδον κατά του αρχηγού των φιλελευθέρων ή να αποδείξωσι την ευγνωμοσύνην των προς αυτόν, ανθ' ών ευηργετήθησαν! ή να εξυπηρετήσωσι πολιτικούς πάτρωνας εκ των συσπειρωθέντων περί την Αυλήν, ίνα καταπολεμήσωσι τον αρχηγόν των φιλελευθέρων και τρίτον άνθρωποι εξ επιδείξεως φανατικού φιλοβασιλισμού και ερπετώδους αυλοκολακείας προσδοκώντες κοινωνικήν ανάδειξιν, τιμάς, παράσημα, υπουργήματα, αρχικαγκελλαρίας.

Πάντες ούτοι, οι της τετάρτης κατηγορίας, αναπτύσσουσι καταπλήσσουνσαν ενεργητικότητα. Αποτελούντες οιονεί μυστικοσυμβούλιον περί τον Πρύτανιν, εισηγούνται τα μέτρα δι' ών ημέρα τη ημέρα μεταβάλλεται το Πανεπιστήμιον εις οργάνωσιν πραιτωριανών κινουμένην κατά τα νεύματα των Ανακτόρων και της γερμανικής προπαγάνδας. [...]»

ι Πηγή: εφημ. Η Απογευματινή Πρωτεύουσα, 15-12-1921, σελ. 2.

Στην ίδια σειρά κυκλοφορούν

1. *Η υποψηφιότητα του Μανόλη Τριανταφυλλίδη στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών (1939)*, Ιωάννινα 2020
2. *Ο Α. Δελμούζος για τη μεταξική δικτατορία. Μια επαναλαμβανόμενη παρανόηση*, Ιωάννινα 2021
3. *Ίων Δραγούμης εναντίον Εκπαιδευτικού Ομίλου. Ένα αθησαύριστο κείμενο του Αλέκου Δελμούζου (1920)*, Ιωάννινα 2022.
4. *Ένας φιλοσοφικός οδηγός για την Παιδαγωγική. Α. Δελμούζος και Α. Schopenhauer*